

Gymnasium

Melech Ravitch

Het woord gymnasium, of in het Jiddisj *gimnazië*, heeft de klank van een ver verleden in de joodse geschiedenis, teruggaand tot de tijd van de Hasmoneeën¹, toen men de oerbetekenis van dat woord nog goed kende. Het was Grieks, stamde af van *gymnas* en betekende – met permissie – naakt, dat wil zeggen: naakte lichaamsoefening. Dit begrip dat eind negentiende en begin twintigste eeuw de sjtetls van Galicië bereikte, onderging heel wat gedaanteverwisselingen, maar voor een vroom Jiddisj oor bleef het even onrein als het zwijn in het dorp Modiiën², waar de opstand van de Makkabeeën werd uitgeroepen. Toch bevatte het woord een magie die sterker was dan de orthodoxe vroomheid.

Dit is het bewijs: drie zonen en drie dochters had mijn in Radymno wonende grootvader, en vier van hen hadden kinderen die op het gymnasium zaten. Sterker dan de bekeringsdrift van de vrome joden die bij de deuren van joodse huizen op wacht stonden als de cherubijnen in de Hof van Eden³ om het groeiend aantal kinderen te behoeden voor de slechte invloed van het gymnasium, bleek de betovering te zijn, het vooruitzicht dokter te worden, ingenieur, advocaat, of een hoge ambtenaar in staatsdienst.

Een gymnasiumkoorts verspreidde zich over joodse steden en stadjes in Galicië. Allereerst laaide in mijn Radymno de gloed op onder bijna alle telgen van mijn grootvaders familie en daarna ook in de schoenlappersstraatjes. Aanvankelijk vermeed men zich in het stel te vertonen in het marineblauwe uniform met de stijve ronde pet zoals die van de Oostenrijkse officieren; een uniform met zilveren biezen op de hoge kraag tot aan de vierde klas, en met gouden biezen vanaf de vijfde, elke klas een bies meer. Om een kind naar het gymnasium te sturen was men aangewezen op een grotere nabijgelegen stad, Jaroslaw, Przemysl, Kra-

kow, Tarnow, zelfs Lemberg. En dat kostte geld. Soms de laatste stuiver. Maar hoe dan ook: het gymnasium! In het begin lieten de gymnasiasten zich niet in sjoel zien en zelfs niet op straat, wanneer zij voor de feestdagen of met vakantie naar huis kwamen. Want gymnasiast zijn betekende 'schrijven op sjabbes'. De eerste die zich wel in sjoel vertoonde kreeg een steen naar zijn kop, maar de tweede gooide een steen terug, zo ook een derde en een vierde, en daarna raakte men eraan gewend. Het gymnasium zegevierde en er daagden geen helden als de priester Mattathias⁴ op.

Natuurlijk ging het gymnasium ook niet aan mijn vaders huis voorbij. Al van kinds af aan was ons - toen nog twee zonen - ingeprent: jij, Moenio, gaat dokter worden en jij, Zigmoend, wordt architect. Uiteindelijk is noch Moenio dokter, noch Zigmoend, de schrijver van dit verhaal, architect geworden, al vormen een verhalenboek van een leven, een serie poëziebundels en nog andere schrijfsels wel een heel gebouw...

Moenio, dertien maanden ouder dan ik, was een geniaal kind en koppig als een rots die zomaar oprijst midden op het vlakke veld, niet van z'n plaats te krijgen. En precies zo koppig waren mijn vader en moeder - vooral wat het gymnasium betreft. Toen Moenio tien jaar oud was en de vier klassen van de Poolse stedelijke volksschool had doorlopen, deed hij examen en werd toegelaten tot het gymnasium in Jaroslaw. Radymno had alleen maar een '*skola ludowa*', een volksschool met vier klassen. En zelfs bij dat examen toonde hij zijn koppigheid, op sommige vragen wilde hij helemaal geen antwoord geven, omdat ze te kinderachtig waren. Die koppigheid behield Moenio alle acht jaren van zijn gymnasiumtijd.

Klas na klas bond mijn oudere broer Moenio op zijn eigen wijze de strijd aan met de besmettelijke gymnasiumziekte. Elk jaar opnieuw koos hij als mentor een leraar uit, en steevast de grootste smeergeldjager, en met hem voerde hij oorlog. Hij ondervond tegenstand, maar hij vocht hardnekkig terug. Herhaaldelijk werd hem thuis gesmeekt en een beroep gedaan op zijn geweten, dat het gymnasium geld kostte en dat zijn ouders nu eenmaal niet zo rijk waren; grootvader was rijk maar sowieso een tegenstander van het gymnasium en hij zou zijn zonen en dochters niet te hulp schieten in de onkosten. Maar Moenio bleef strijd leveren; voor zijn schoolvrienden was hij de grote held, voor de ouders van de

leerlingen, vooral de joodse, was hij een revolutionaire pestkop, en voor de leraren en rectoren van het gymnasium een roodhemd; dus had vader ten slotte geen andere uitweg dan de leraar die Moenio als doelwit had gekozen smeergeld te betalen.

Zodra Moenio twaalf jaar was geworden – dat was in 1903, het laatste levensjaar van dr. Theodor Herzl – kwam er nog een netelige kwestie bij: zionisme. Moenio was letterlijk een vurige en bewogen voorstander van de idee, en op zijn school was zionisme zoals elke vorm van politiek strikt verboden. Hij moest dus naar een ander gymnasium in een andere stad, in Demnitz, vlakbij Krakow, waar men op het politieke vlak niet zo rigoureuus was. Maling aan Latijn, maling aan Grieks, Moenio organiseerde cursussen, waar door de leerlingen uitsluitend Hebreeuws en geen andere taal mocht worden gesproken. Moenio had een overheersend karakter en wist met enige ironie hartstochten te ontlokken aan medeleerlingen die niet zulke vurige zionisten waren als hij. Geschiedenis was voor hem nu alleen nog maar joodse geschiedenis, aardrijkskunde was de beschrijving van het land Israël, en klassieke talen – Hebreeuwse grammatica. Duits en Pools bleven zijn geliefde vakken, Pools nog meer, hij had de beste stijl van de hele school. Hij ging pathetische prozaliederen schrijven in het Pools, later in het Hebreeuws over nationale thema's in het land Israël. Zijn hele wezen was vervuld van de gedachte te emigreren naar Erets Jisroël en pionier te worden.

Ik werd niet meer naar een gymnasium gestuurd. Het gymnasium kwam bij mij thuis. Ik werd een externe leerling, ik mocht alleen vier klassen doorlopen, de zo genaamde onderbouw van het gymnasium, en daarna zou ik naar een handelsschool gaan. En zo is het ook gebeurd. Maar Moenio moest absoluut doorstuderen tot zijn eindexamen.

Moenio streed nu op twee fronten: op school met de leraren en de joodse leerlingen die niet zulke fanatieke zionisten werden als hij, en thuis met vader en moeder.

'Je hebt toch een knappe kop, Moenio,' pleitte vader, 'hou je gedeisd en studeer, wees een zionist zoveel je wilt zolang je je gymnasium maar afmaakt en je eindexamen haalt, daarna ligt de hele wereld voor je open. Wil je "stenen gaan hakken" in Erets Jisroël – ga je gang, maar maak eerst je studie af!'

Jarenlang is ons huis een hel geweest en in die hel woedde de strijd tussen een halsstarrige engel – wel een goede engel, mijn vader – en precies zo’n zoon, Moenio. Hoeveel argumenten mijn vader ook opdiepte, Moenio had er meer en betere. Hij was een doorgewinterde dialecticus en had honderden boeken op allerlei gebied verslonden. Vaders argumenten bleven machteloos. Iets meer kracht had moeders hardnekkige zwijgen. De feestdagen kregen een domper als Moenio thuis was. De gymnasiumstrijd kwam als volgt tot een einde: vader begon behoedzaam steun bij moeder te zoeken. ‘Hindzje, waarom zwijg je, waarom help je me niet?’ Wat moest moeder antwoorden als zij stilletjes haar beminde zoon een beetje gelijk gaf. Ze wist zelf niet waarom, maar in haar hart was ze het steeds met hem eens geweest. Moeder begon te huilen, en toen vader dat zag liep hij naar het donker geworden venster, verschool zich achter een zwaar gordijn en weende zijn verdriet de nacht in. Toen Moenio zag wat hij had aangericht beet hij op zijn lippen, en uit zijn dwingende zwarte ogen rolde de ene traan na de andere als geslepen stukjes glas. Om over mij maar niet te spreken! Daar kwam ons joodse dienstmeisje binnen met een terrine soep en toen ze zag wat er in de kamer aan de hand was barstte ze in tranen uit. Toen ook ons niet-joodse dienstmeisje aan kwam lopen en het andere meisje zag wenen begon ook zij de tranen uit haar ogen te wissen.

Toen we allemaal waren uitgehuild voelden we ons een stuk beter en we brachten de feestmaaltijd tot een goed einde. Na de maaltijd stond Moenio op, kaarsrecht en trots in zijn nauwsluitende marineblauwe uniform, liep naar vader en moeder, kuste hun de hand alsof hij iets wilde zeggen, maar hij zei helemaal niets. Het betekende: ik zal mijn leven beteren... maar hij werd nog vastberadener betreffende zijn besluit. Wat dat besluit nou precies inhield wist niemand, alleen Moenio. En hij kon een geheim bewaren, zowel dat van een ander als van hemzelf.

Er kwamen gasten binnen, ze brachten lekkernijen mee ‘ter ere van de gastheer’ en er ontspoon zich een gesprek waarin Moenio de boventoon voerde en dat maar één thema had. En daarin was Moenio tot in de perfectie thuis. Hij wist alles en herinnerde zich alles: zionisme. Het ging over de jaren tussen 1903 en 1909.

Twee weerbarstige strijdkrachten stonden pal tegenover elkaar. Enerzijds: het gymnasium, carrière, een goede huwelijkspartij – dat was vader. Anderzijds: zionisme, Erets Jisroël, nachtwachters in een half-ontgonnen land – Moenio.

De jaren gingen voorbij, Moenio ging van de ene klas naar de volgende, zelden zonder obstakels en gebruikelijke vergoedingen voor de smeergeldeisende professoren, die door de hoogmoedige Moenio tot het uiterste werden getergd, en die hem terugpakten met hun 'correcties'. Dit alles verduisterde de mooie zomerse vakanties in het sjetl. Tussen vader en Moenio ontstond een soort wapenstilstand. Als Moenio zijn eindexamen maar zou halen. Voor het overige zou de menselijke natuur wel zorgen, de wens om dokter te worden, al moest je daarvoor eerst de zeven krochten van de gymnasiumhel doorlopen. Maar er gingen andere gedachten schuil achter dat mooie heldere voorhoofd van Moenio. De gedachte om alleen maar naar Erets Jisroël te reizen om er na zijn eindexamen wachter te worden was hem niet genoeg. In het gymnasium van Demnitz en in nog enkele andere dorpen in de buurt had hij al een heel netwerk van heimelijke aanhangers gevormd, die een heroïsch plan wilden doorvoeren, een daad die offers zou eisen. Hun *alia* zou pijn doen, onrust baren, een generatie wakker schudden, het plan moest

vleugels krijgen. Er hing als een vurige halo een mystiek zionisme om Moenio heen. Zijn toespraken waren betoverend, meeslepend, maar voor hemzelf was alles onherroepelijke ernst en hij trok de consequenties van zijn woorden. Hij, de enige in zijn kring die onder invloed stond van zijn eigen jeugdige betovering.

Het laatste gymnasiumjaar brak aan, 1910. Het jaar van het eindexamen. Maar hoe Moenio zijn hoofdstuk '*gimnazie*' heeft afgesloten is een verhaal op zich.

Vertaling: Willy Brill

Noten

¹ Hasmoneeën of Makkabeeën: joodse dynastie, genoemd naar Jehoeda Makkabi, ca. 140-37 vj.

² Modiiën, stadje ten noordwesten van Jerusalem; hier woonde het priesterge-slacht waarvan de Makkabeeën afstamden.

³ Cherubijnen moesten in de Hof van Eden met flitsend zwaard de weg naar de boom des levens bewaken. (Genesis 3:24)

⁴ Mattathias, priester in Modiiën. Hij gaf het teken voor de opstand van de wets-getrouwe joden tegen de helleniserende politiek van koning Antiochus IV.

